

**עידן חדש בחינוך החמלני (Humane Education):
מגמות שליליות בקרב בני נוער ודרישה לחינוך ערכי משיבים רוח
חיה במאמצים לחינוך הנוער לערך החיים של כל היצורים**

A New Era In Humane Education: How Troubling Youth Trends And A Call
For Character Education Are Breathing New Life Into Efforts To Educate
Our Youth About The Value Of All Life¹

Lydia S. Antoncic²

תרגום ועריכה: טלי מורפורגו

צוות פרוייקט "חיות וחברה"

הקדמה

כותרות העיתונים חושפות את הנושאים המאיימים כיום על רוב ההורים והמחנכים בארה"ב: האלימות רחבת ההיקף בקרב בני הנוער, השימוש הנפוץ בסמים ובאלכוהול וריבוי מקרי ההריונות של קטינות. התסמינים הללו מעידים על ליקויים כרוניים בחינוך המוסרי של בני הנוער. כמו כן, יש להביא בחשבון, שיכולתם של ההורים להתמודד עם בעיות אלה הולכת ופוחתת, כתוצאה מהמסגרות הכלכליות והחברתיות שבהן הם נתונים (ריבוי משפחות חד-הוריות ומשפחות שבהן שני ההורים עובדים במשרות מלאות). הפתרון יכול להימצא בהתערבות בתי הספר באמצעות תכניות חינוכיות, שיעניקו תשתית מוצקה של ערכים בסיסיים, שיפעלו כנגד המגמות השליליות הנפוצות כיום בקרב בני נוער³.

מהו חינוך חמלני?

הגדרת החינוך החמלני

החינוך החמלני (Humane Education) כדיסציפלינה בחינוך החל להתפתח בסוף המאה ה-19, כתוצאה ממאמצייהם של ארגונים להגנה על בעלי חיים לעודד אמפתיה כלפי בעלי חיים בקרב ילדים. מטרתם של ארגונים אלה הייתה להפחית את מעשי ההתעללות בבעלי חיים, ולהעצים את כוחם של הארגונים הפועלים למען רווחת בעלי חיים. כתוצאה ממאמצים אלה נחקקו חוקים, המופיעים תחת

¹ המאמר המקורי פורסם במאי, 2003, באתר האינטרנט של ארגון (Humane) HEART

(Education Advocates Reaching Teachers), בכתובת:

<http://www.nyheart.org/ShowLetter.pdf>. המאמר ראה אור בדפוס בכתב העת: Current

Index to Legal Periodicals, 2003, July 18.

המאמר המלא כולל מאות הפניות למאמרים ולמחקרים, המבססים את טענותיה של הכותבת. מאמר מתורגם ומקוצר זה מפרט רק חלק קטן מההפניות וגם כאשר קיים פירוט כזה, ההתייחסות היא רק למאמר או למחקר הראשון שצוין.

² Lydia S. Antoncic היא עורכת דין, שותפה בכירה במשרד עורכי הדין Solomon and

Solomon, המייסדת והנשיאה של ארגון HEART, המאגד מנהיגים ויחידים ממקצועות שונים, המציעים סיוע למוסדות חינוך, על מנת להבטיח אכיפת חוק החינוך החמלני במדינת ניו-יורק.

³ התייחסות להשפעה של תכניות חינוך ערכי על הבעיות המוזכרות לעיל ניתן למצוא במאמר של

Susan Gilbert:

"Scientists Explore the Molding of Children Morals", NY Times F5, March 18, 2003.

הכותרת: "חינוך חמלני". חוקים אלה מתמקדים בעיקר בעידוד יחס של חמלה כלפי בעלי חיים.

כיום, תנועת החינוך החמלני מתחילה לבסס גישה פילוסופית, המעודדת יחס של חמלה לכל היצורים החיים, אנושיים ולא-אנושיים כאחד, ולכדור הארץ כולו. זוהי גישה הוליסטית יותר, המעמידה במרכז לא רק את בעלי החיים, אלא גם את בני האדם ואת הסביבה.

בעיות ביישום החינוך החמלני

ההנחה כי הגישה החינוכית המתוארת לעיל תניב תכניות לימוד אחידות אינה נכונה. היעדר מידע מקצועי בתחום זה גרם לכך, שגורמים בעלי עניין מנסים להחדיר לתכניות לימוד של חינוך חמלני חומרים שאינם עולים בקנה אחד עם ערכי החינוך החמלני. כך, למשל, בית ספר בעל כוונות טובות עשה ניסיון להנחיל ערכים של אדיבות וכבוד כלפי בעלי חיים, באמצעות פרויקט המהלל את מרוצי הכלבים באלסקה. המחנכים מתארים את הכלבים כשמחים להשתתף במרוץ, שבו הם נדרשים לחצות את אלסקה במסלול מפרך. תכנית הלימוד כמעט שאינה מתייחסת לכלבים הרבים שנפצעים ומתים במהלך המרוץ המפרך, ובמקום זאת מובאים תיאורים של מפרסמי המרוצים, המתייחסים אל המרוץ כאל מעשה אצילי של הכלבים.

דוגמאות נוספות לייצוג מסולף של בעלי חיים בידי גורמים בעלי עניין ניתן למצוא באופן שבו מיוצגות חיות המשק בחומרי הלימוד. מפרסמים של תעשיות בעלי חיים טרחו רבות כדי לספק חומרי לימוד, המתארים את חיות המשק כבעלי חיים מאושרים, החופשיים לנוע במרחבים ולחיות כפי שהם חיים בטבע. המסקנה המתבקשת היא, שללא פיקוח ראוי יהיה קשה להבטיח שחומרי הלימוד המסופקים לבתי הספר אכן יעבירו את המסרים האמיתיים של החינוך החמלני.

בתי הספר צריכים לכלול בתכניות החינוך החמלני גם את נושא החקלאות המתועשת, למרות שנושא זה הוא נושא רגיש בעבור בעלי העניין. על התלמידים ללמוד נושא זה ונושאים כדוגמתו, משום שנושאים כאלה מציעים הזדמנות מצוינת להציג לתלמידים נקודות מבט מנוגדות. בכך משרתים נושאים אלה את ייעודו של החינוך החמלני, השואף לעודד מחקר ולימוד עצמי, המאפשרים לתלמיד להגדיר בעצמו ערכי מוסר, במקום לקבל על עצמו ערכים, הנכפים עליו באמצעות מידע חד-צדדי המועבר לו.

כיום, מערכת החינוך הממלכתי של ארה"ב מעבירה מסרים שמהם משתמע שבעלי החיים נועדו לשרת את צורכיהם של בני האדם, שלבעלי החיים אין רגשות ושלחיהם אין ערך לכשעצמם. גישה זו משתקפת גם באופן שבו הציבור מתמודד עם נושאים הקשורים ליחס כלפי בעלי חיים. אולם, כיום התקשורת מתחילה להתייחס לשתי הגישות, במקום להסתפק בהעלאת מס שפתיים לצד המציג את חייהם של בעלי החיים כבעלי ערך לכשעצמם, וערכים כאלה צריכים לקבל עידוד גם בבתי הספר.

חינוך חמלני לעיצוב תכונות אופי

כבוד לזולת, אחריות, כנות, אדיבות וחמלה הן תכונות חיוביות שיש לעודד אצל ילדים.⁴ החינוך החמלני אינו מחייב הקצאת שעות לימוד נוספות, משום שערכים אלה ניתן להנחיל גם במסגרת הוראת השיעורים הרגילים. כך, למשל, מורה למתמטיקה יכול לשאול שאלה, שבה במקום להתייחס לרכבת א' ולרכבת ב', הוא ישאל כמה גורי חתולים ייוולדו לחתולה לא מעוקרת אחת. התלמידים ילמדו מתמטיקה, ובו בזמן יקלטו מסרים הנוגעים לאחריות על בעלי חיים ויקבלו מידע על בעיית צפיפות האוכלוסין של בעלי החיים. בדרך זו, הלמידה גם נעשית בדרך חווייתית ומעניינת יותר.

סוגים שונים של חינוך לערכים

קיים דמיון רב בין החינוך החמלני לחינוך הערכי (Character Education)⁵, משום שפעמים רבות הם מקדמים ערכים דומים. עם זאת, החינוך החמלני נבדל מהחינוך הערכי בשתי נקודות עיקריות:

1. החינוך הערכי מחנך לערכים המשתנים בהתאם לדגשים מקומיים, בעוד שהחינוך החמלני מחנך לערכים קבועים, המתייחסים לחמלה ולאחריות כלפי בעלי החיים, בני האדם וכדור הארץ בכללותו. לכן, בארה"ב ערכי החינוך הערכי משתנים ממדינה למדינה (ואינם כוללים תמיד התייחסות לבעלי חיים), בעוד שערכי החינוך החמלני זהים בכל מקום.
2. החינוך הערכי נכפה על התלמיד ואינו מאפשר בחירה אישית וחשיבה ביקורתית. הוא אינו מציג לתלמיד אפשרויות לבחירה, משום שמטרתו היא להנחיל את ערכיו ותו לא. החינוך החמלני, לעומת זאת, אינו כופה את ערכיו, אלא מציג מידע, הכולל כמה נקודות מבט, וכך מאפשר לתלמיד לבחור את ערכיו, תוך הפעלת חשיבה עצמאית וביקורתית. הסיבה לכך נובעת מכך שמטרת החינוך החמלני אינה רק לפתח בתלמיד הזדהות עם ערכי החינוך החמלני, אלא לפתח גם את כושר המנהיגות של התלמיד, כך שיוכל לסייע ביישום ערכים אלה ובהנחלתם לאחרים.

הסיבות לחידוש ההתעניינות בחינוך החמלניקבלת החינוך החמלני כתשובה לאיום של מעגל האלימות

הקשר בין אלימות כלפי בעלי חיים לאלימות כלפי אנשים הוכח באמצעות ראיות חד-משמעיות, שלא ידונו במאמר זה.⁶ מחקרים מראים כי רוב מבצעי הפעולות האלימות כלפי בעלי חיים הם נערים,⁷ ושהאלימות בפעולותיהם הולכת וגוברת.

⁴ Lickona, s. n.2 at 45; Wilson, R., Ph.D., Caring: *It's Not a Lesson, It's a Way of Life* (Accessed March, <http://www.earlychildhood.com/ECNEWS/index.cfm?article=1> 2001)

⁵ "חינוך ערכי" – Character Education, הוא מונח מקצועי המתאר שיטה מקובלת בארה"ב, להקניית ערכים שכל מדינה רשאית לבחור להנחיל לאזרחיה באמצעות החינוך הממלכתי.

⁶ Randall Lockwood, "Animal Cruelty and Violence Against Humans: Making the Connection". 5 Animal L. 82 (1999).

⁷ Humane Soc. Of the U.S Press Release, HSUS. "Puts the Spotlight on Teen Animal Cruelty Offenders". (Accessed March, 2, 2003) <http://www.hsus.org/ace/13852>

פעולות האלימות הראשונות מופנות כלפי בעלי חיים, אך לעתים קרובות הן עוברות תהליך של התעצמות והופכות לאלימות כלפי אנשים.⁸ FBI מכיר בקשר הזה, כמו גם הציבור ככלל. מחוקקים רבים מכירים בחשיבות מניעת התעללות בבעלי חיים, ו-38 מדינות בארה"ב העלו את החוקים למניעת התעללות בבעלי חיים למעמד של עבירה.

החינוך החמלני נתפס כיום כ"רפואה מונעת" לתופעת האלימות, משום שאם ילדים "חיים באהבה ובחמלה, הם לומדים להיות אוהבים ורחומים. אך אם ילדים חיים באדישות לרווחתם של יצורים חיים אחרים, סביר שיגדלו להיות מנוכרים ואדישים".⁹ מחנכים רואים בחיות מחמד כלי עזר לחינוך לאמפתיה, לחמלה ולאחריות, כמו גם להעלאת ההערכה העצמית ולפיתוח כישורים חברתיים.

בכמה מחקרים נמצא כי החינוך החמלני נותן תשובה לבעיית האלימות.¹⁰ המחקרים מראים ששילוב שיעורים של חינוך חמלני בתכנית הלימודים הביא להעצמת רגשות של חמלה, אמפתיה, אדיבות וכבוד לכל צורות החיים. תלמידים שהשתתפו בקבוצת ניסוי הראו התנגדות גדולה יותר לאלימות, יחסית לתלמידים בקבוצת ביקורת. כמו כן, המחקרים הראו כי החינוך החמלני משפיע רק כאשר הוא מוטמע בשיעורים באופן רציף, ולא כשיעור חד-פעמי, וכי ההשפעה גדולה יותר על ילדים מכיתה ד' ומעלה.

דרישה הולכת וגוברת לחקיקה המחייבת חינוך ערכי (Character Education)
 הדרישה לחינוך ערכי כחלק מתכנית הלימודים של בתי הספר היסודיים אינה חדשה. מחנכים נהגו להעניק חינוך ערכי בבתי ספר יסודיים בארה"ב עד שנות ה-50.¹¹ החינוך הערכי הופסק משום שהתפיסה הציבורית הייתה, שערכים צריכים להיות נחלת הפרט, מכיוון שאין להם ערך מוחלט אלא ערך תלוי תרבות בלבד. הפסקת החינוך הערכי גרמה לעלייה בתופעות האלימות בבתי הספר, וכתוצאה מכך קמה דרישה מחודשת לחינוך לערכים (חינוך ערכי וחינוך חמלני). ב-10 השנים האחרונות היה גל של חקיקה התומכת בחינוך לערכים.

החינוך החמלני כתחום מתקר

יש מקום לחקור את החינוך החמלני כתחום מחקר העומד בפני עצמו. המחקר בתחום החינוך החמלני נמצא עדיין בשלבו הראשונים. בשנת 1985 ועד החינוך של העיר ניו-יורק מימן הפקתו של "מדריך משאבי לימוד לחינוך חמלני", המיועד למורים לילדים מגן הילדים ועד כיתה ו'. כתוצאה מכך, בשנת 1989, הקים איגוד המורים "ועדה לחינוך חמלני", המספקת הכשרה חינוכית, ימי עיון וחומרי לימוד למורים.

⁸ Lockwood, 1999. פרטים בהערה מס' 6.

⁹ Ruth Wilson, Ph.D., "Caring: It's Not a Lesson, It's a Way of Life"

<http://www.earlychildhood.com/ECNEWS/index.cfm?Article=1> (accessed Mar. 1, 2003).

¹⁰ Justine Tweyman-Erez, "The Effects of Humane Education Curriculum, Involving Great Ape Project, On the Attitudes of Fourth Grade Students". 37 Masters Abstract International 729

¹¹ Lickona, Thomas. Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility. P. 13-19. Bantam Books (1991).

בשנת 1997 נוסד מסלול ללימודי תעודה בחינוך חמלני. היה זה המסלול הראשון והיחיד שהציע הכשרה לחינוך חמלני. השנה ערך איגוד המורים של קליפורניה כנס בנושא: "יצירת שותפות בין בית הספר לקהילה למען הפחתת האלימות". הכנס הדגיש את השימוש בחינוך חמלני ככלי להפחתת האלימות בבתי הספר. ההתפתחות המרשימה ביותר בתחום היא הניסיון, הנעשה בימים אלה, להקים בית ספר יסודי לחינוך חמלני ולחינוך ערכי, בסך-חואן, קליפורניה.

חקיקה בנושא חינוך חמלני וחינוך ערכי בארה"ב

חקיקה בנושא החינוך החמלני

כיום, ל-13 מדינות בארה"ב יש חוקים בנושא החינוך החמלני. החוקים שונים במדינות השונות, ורובם אינם כוללים סעיפי ענישה, ולכן הם נתפסים רק כהצהרות של רצון טוב. מכיוון שחוקים אלה אינם כוללים הקצאת תקציבים, קיים מכשול משמעותי ביותר ליישומם.

במדינת ניו-יורק, חוק החינוך החמלני הוא בעל התוקף החזק ביותר. החוק מחייב את בתי הספר היסודיים לכלול בתכנית הלימודים את הנושאים האלה: הגנה על בעלי חיים, יחס אנושי כלפי בעלי חיים וחשיבות העיקור והסירוס.¹² הוראת נושאים אלה צריכה להתבצע במשך תקופת זמן שנקבעת על ידי ועדה מחוזית. החוק בניו-יורק הוא היחיד שכולל סעיף ענישה במקרה של הפרת החוק, לפיו יופסק המימון לבית ספר שאינו עומד בדרישות החוק החמלני. יחד עם זאת, לא נעשה עד כה כל שימוש בענישה.

במדינת פנסילבניה, החוק מחייב חינוך חמלני עד כיתה ד' (כולל), וממליץ שלא להקצות לו יותר מחצי שעה בשבוע. פנסילבניה וניו-יורק הן המדינות היחידות בארה"ב המגבילות את הוראת החינוך החמלני עד כיתות ד' (כולל).¹³

במדינת קליפורניה, הסעיפים המתייחסים לחינוך חמלני מופיעים תחת כותרות העוסקות בחינוך למניעת אלימות, בחינוך לשיפור יחסי אנוש ובחינוך לכבוד כלפי אנשים ממוצא אתני שונה. החוק הקליפורני מסתפק בהצעה שהמחנכים "ינסו להטמיע" בקרב התלמידים "את ערך השוויון והכבוד האנושי, וכך יעודדו יחסים הרמוניים, אדיבות כלפי חיות בית ויחס אנושי כלפי יצורים חיים".¹⁴ החוק הקליפורני מציין שאין ליישם את המלצות סעיפים אלה אם יישומם יגרום לעלויות נוספות.

במדינת פלורידה, החוק מחייב חינוך ל"אדיבות כלפי בעלי חיים" ו"שימור משאבים טבעיים".¹⁵ החוק אף קורא להמלצה על חומרי לימוד שיעודדו פתיחות, הגנה על הסביבה ויחס אנושי כלפי אנשים ובעלי חיים.

במדינת אילנוי, יש מגוון סעיפי חוק העוסקים בחינוך ל"שימור המשאבים הטבעיים",¹⁶ ובתוכם הטמעה של חינוך ערכי וחמלני, כחלק מהחינוך הממלכתי.

במדינת וושינגטון, החוק מחייב הוראה בנושא "ערך היחס החיובי כלפי כל היצורים החיים והאדמה".¹⁷

¹² N.Y. Educ. Law & 809 (McKinney 2003)

¹³ Pa. Stat. Ann. Tit. 24, & 15-1514 (West 2002)

¹⁴ Cal. Educ. Code Ann. & 233.5(a) (West 2003)

¹⁵ Fla. Stat. Ann. & 1003.42(2)(j), (I) (West 2003)

¹⁶ 105 Ill. Comp. Stat. Ann. 5/27-13.1 (West 2002)

¹⁷ Wash. Rev. Code Ann. & 28A.230.020 (West 2003)

במדינת צפון דקוטה, החוק מחייב הוראת יחס חיובי כלפי בעלי חיים בבתי ספר ממלכתיים.¹⁸

במדינת וויסקונסין, החוק מעודד הגנה על עצים וציפורים באמצעות קביעת יום המוקדש לציפורים ולצמחייה.¹⁹

בטנסי, החוק מחייב הוראת נושא ניהול פסולת ומיחזור.²⁰

בשאר המדינות קיימים חוקים בלתי מחייבים, המצהירים על כוונת המחוקק. **בלואיזיאנה**, החוק מעודד עשיית הצעדים הדרושים כדי לחנך ליחס חיובי כלפי בעלי חיים.²¹

במיין, החוק דורש ממורים לעשות "כמיטב יכולתם" לעידוד עקרונות מוסריים הכוללים "יחס חיובי כלפי ציפורים ובעלי חיים".²²

בניו-ג'רזי, החוק מאפשר ללמד "שיעורים מיוחדים", המעודדים "מניעת התעללות ויחס חיובי כלפי בעלי חיים", אך אינו דן באפשרות שבתי הספר יכללו שיעורים אלה בתכנית הלימודים שלהם.²³

באורגון, החוק קורא ל"דגש מיוחד" על נושאים, כגון כבוד לבני אדם ויחס אנושי כלפי בעלי חיים.²⁴

בנוסף לחוקי המדינה שצוינו לעיל, היו גם יוזמות לחקיקת חוקים פדרליים בנושא החינוך החמלני. במאי, 2001, ניסח נציג אוהיו בקונגרס האמריקאי, קוציניסי, הצעת חוק, שהתייחסה לבעיית האלימות בחברה האמריקנית ולקשר שבין התעללות בבעלי חיים לאלימות כלפי אנשים. הצעת החוק ניסתה "לעודד את החינוך החמלני ברחבי ארה"ב, משום שהוא בעל תפקיד חיוני בעיצוב דמותו של הנוער האמריקני ובקידום חברה פחות אלימה ויותר רחומה".²⁵ באותה שנה, נציג טקסס בקונגרס, גייסון ליי, הציע חוק למניעת אלימות בתוך המשפחה. במסגרת חוק זה יסופק מימון לתכניות המעלות את המודעות לקשר שבין אלימות בתוך המשפחה להתעללות בבעלי חיים.²⁶

חקיקה בנושא חינוך ערכי

רבים מחוקי החינוך החמלני יכולים היו להופיע תחת הכותרת של חינוך ערכי. עם זאת, חוקי החינוך הערכי עומדים בפני עצמם, ובמדינות רבות בארה"ב יש כיום חקיקה עניפה בנושא זה.

דרכים ליישום חוקי החינוך החמלני והחינוך הערכי לפי דגם מדינת ניו-יורק
חוק החינוך החמלני של מדינת ניו-יורק הוא בעל התוקף החזק ביותר בארה"ב, משום שהפרתו מביאה להפסקת מימון בית הספר. עם זאת, למרות סעיף העונשין רב המשמעות, מורים רבים אינם מודעים לקיומו של חוק זה, מכיוון שאכיפתו נדירה. המחנכים חשים כי חסרה להם תמיכה מקצועית, שתסייע

¹⁸ N.D Cent. Code & 15-38-11 (1943)

¹⁹ Wis. Stat. Ann. & 14.16 (West 2002)

²⁰ Tenn. Code Ann. & 68-211-845 (2001)

²¹ La. Stat. Ann. & 17:266 (2003)

²² 20 Me. Rev. Stat. Ann. & 1221 (2002)

²³ N.J. Stat. Ann. & 18A:35-4.1 (2002)

²⁴ Or. Rev. Stat. Ann. & 336. 067 (2001)

²⁵ H.R. Res. 107th Cong. (May 2001)

²⁶ H.R. 4916, 107th Cong. (2002)

בהטמעה נכונה של החינוך החמלני בתכנית הלימודים. פעילים של החינוך החמלני מנסים להעלות את המודעות לקיומו ולחייב ציות לחוקים.

החוק מעודד את הטמעת המסרים של החינוך החמלני בשיעורים הרגילים, אך עליו להקל על תהליך זה. כיום, קיימים שני גורמים עיקריים, המעכבים את יישומו של חוק החינוך החמלני:

1. בתי הספר לא מצאו מימון לבניית תכניות לימוד הכוללות חינוך חמלני.
2. בתי הספר לא הצליחו להכשיר מורים למלא כראוי את דרישות חוק החינוך החמלני.

מקדמי החינוך החמלני חייבים להבין כי ערכו הגדול של חוק החינוך החמלני מצוי בתוקף שהוא מעניק למאבקם מול מוסדות החינוך. עליהם לפעול ליישום החוק בכמה דרכים:

1. לפעול לפרסום ולהפצה של חוברות הדרכה בנושא.
2. להיפגש עם נציגי ועדי בתי ספר מקומיים, ולהציע להם סיוע בבניית תכניות לימוד.
3. להציע פרסים לפרוייקטים לימודיים בנושאים הקשורים לחינוך חמלני.
4. להציע לבתי הספר תכניות להכשרת מורים בעלויות נמוכות.
5. להציע חומרי לימוד של חינוך חמלני.
6. להעלות את המודעות לנושא החינוך החמלני באמצעות:
 - ❖ השתתפות באירועים של בתי ספר מקומיים
 - ❖ הקמת קבוצת קריאה בספרייה המקומית, שתעסוק בנושאים של חינוך חמלני
 - ❖ איסוף תומכים לחקיקת סעיפים מפורטים יותר של חינוך חמלני
 - ❖ איסוף כספים לפיתוח תכניות לימוד וחומרי לימוד
 - ❖ פנייה לארגוני מורים ולארגוני הורים מקומיים

סיכום

החינוך הערכי תפס את מקומו בבתי הספר בארה"ב, ונראה כי זוהי רק תחילתה של מגמה זו. החינוך לערכים ימשיך להוות חלק משמעותי מהפתרון להתדרדרותו המוסרית של הנוער. ייתכן שהחפיפה בין החינוך הערכי לחינוך החמלני תביא לשקילה מחדש של יתרונות החינוך החמלני בהשוואה לחינוך הערכי. התחומים של חינוך ערכי וחינוך חמלני הם חיוניים, ותומכיהם משתייכים לכל קצוות הקשת הפוליטית. לכן, על המחנכים לדאוג לכך שמגמה זו לא תיכשל באימוץ ערכים ותכונות שמקורם בדיעות ובאמונות סובייקטיביות (כגון דת). משוב מצד ההורים והקהילה הוא חיוני. מסלול ללימודי תעודה, שבו יילמדו החינוך הערכי לצד החינוך החמלני, ואיסוף חומרי לימוד באופן מרוכז, יסייעו בפיקוח על הערכים שהמחנכים בוחרים להעביר. היעדר הכשרה ראויה של מחנכים תגרום ליצירת מערכי שיעור סובייקטיביים, המנוגדים למטרות החינוך הערכי והחינוך החמלני. כמו כן, מערכי שיעור סובייקטיביים עלולים לגרום להפסקת המאמצים להטמיע חינוך לערכים בבתי הספר. המחנכים צריכים להתמקד בעיצוב אזרחי העתיד, המכבדים את הערך ואת הקשר של כל צורות החיים ושל הסביבה.